

מה בין תלמידי אברהם אבינו לתלמידי בלעם?

פרשת בלק, (שיחה 2) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
[הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

אמרו חז"ל: "כל מי שיש בידו ג' דברים הללו... עין טובה, רוח נמוכה ונפש שפלה, הוא מתלמידי של אברהם. עין רעה, רוח גבוהה, נפש רחבה, מתלמידי של בלעם. מה בין תלמידי של אברהם לתלמידי של בלעם? תלמידי של אברהם אוכלין בעוה"ז ונוחלין עוה"ב". (אבות, ה')

נשאל כאן שבע שאלות:

1. מי לא יודע שבלעם היה רשע ואין ללכת בדרכיו?
2. הרי היה אפשר לפרט יותר מן שלוש תכונות. למה צמצמו דבריהם רק לשלוש תכונות הללו?
3. אנו יודעים לסכם חשבון. למה חז"ל הצטרכו להגיד לנו סך כולל "שלושה דברים"?
4. מה הוא הפירוש הפשטני של המדות האמורות, כי לכאורה הן נראות דומות זו לזו וכמעט זהות?
5. למה נקטו שמו של אברהם אבינו ולא של משה רבנו, שהרי הוא שהיה בדורו למול בלעם?
6. ישנם צדיקים שאנו רואים שאין להם ברכת עוה"ז. ולהיפך אנו רואים רשעים שיש להם עוה"ז. ובכן, איפה מתקיימת הבטחת חז"ל במשנה הנ"ל?
7. מה הצורך להדגיש "מה בין תלמידי אברהם לתלמידי בלעם". למה לא ללמד מה בין אברהם ובלעם עצמם? הרי לומדים את המשניות בעל-פה, ותמיד טוב לקצר במלים.

תשובה לשאלה 1

אחרי בקשת בלעם "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו" (במדבר כג, ז) היה מקום לטעות ולחשוב כי זכה למעלות רמות. והרי אמרו "לא קם נביא עוד בישראל כמשה, אבל באוה"ע קם" (ספרי, סוף ספר דברים). כלומר, הוא זכה לאספקלריא המאירה. ועוד אמרו: "ג' מדות היו ביד בלעם שלא היו בידי משה. משה לא יודע מי מדבר עמו, ולא אימתי מדבר עמו, ובכל שעה שירצה, ובלעם היה יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו" (מדרש במד"ר יד/כ "משל לטבח של מלך"). ולכן הצטרכו חז"ל לטרוח ולהודיע לנו שלמרות כל מעלותיו, אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין ז). ולכן משנתנו הודיעה שיש לנו לזהר לא להיות מן תלמידי למרות מעלותיו בנבואה, כי הוא היה מקולק לבמדותיו.

תשובה לשאלות 2-3

האדם מורכב מן שלשה נדבכים. הנמוך ביותר הוא צרכי חיותו, ע"י אכילה ושתיה, לבוש וצרכי כלכלתו. המטפלת בכל אלו היא ה"נפש". וכך כותב רש"י (ביצה טו: ד"ה בעלי פיטסין, "בעלי נפש הן" וכן כתב רש"י שם בדף טז. ד"ה נשמה יתרה): "יאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו".

אבל דרגא גבוהה מכך היא "רוח", שם שאיפותיו ורצונותיו של האדם, כנאמר "והעולה על רוחכם" (יחזקאל כ, לב) "קוצר רוח" (שמות ו, ט). במלים אחרות, בכל אדם טמונים בתת-הכרתו כמה וכמה מיני תחושות ומאווים אבל הם סמוים. רק כאשר "רוחו" נושבת אזי הם מתרוממים ומגיעים לידי התרגשות, ויש להם כח-המושך. ולכן חז"ל שבחו "מאד מאד הוי שפל רוח" (אבות, ד'). כלומר שהאדם יפעל בשכל וחשבון, ולא לפי מצבי-רוח, וישפיל ההתעוררויות.

אבל הגבוהה ביותר היא "נשמה", הבאה מן נשמת-שדי (רמב"ן על בראשית ב, ז) כח של שיפוט והגיון. ולכן חז"ל הגדירו לנו מה ההבדל בין מי שרוצה להיות שייך לקבוצת בלעם ומי שרוצה להשתייך לקבוצת אברהם, ההבדל הוא אך ורק ג' הללו. ("עין" הוא ענין הכרה שכלית, מול נשמה). כי הם כוללים את הכל, נפש, רוח ונשמה (ולא חסר מאומה), ואי אפשר להוסיף עליהם כלום.

תשובה לשאלה 4

"נפש שפלה". מורה על הסתפקות, כלומר אדם השמח בכל המגיע לידו ואין לו שאיפות יתרות. אדם עני שמח בכל הבא לידו, כי לא הורגל בתענוגות. וזה לשון "חובות הלבבות" (סוף שער הבטחון) "יקבל ברצון מה שגזר עליו השי"ת... לא יתאוה לזולת מה שבחר לו ה'... לא יעדיף מצב על מצבו... כפי שהיה אומר אחד הבוטחים "מעולם לא השכמתי במצב, והתאויתי זולתו" עכ"ל.

ולכן, הצדיקים הם בעלי **נפש שפלה** בלי "עינים גדולות" להתאוות מה שלא ניתן להם. לעומתם, תלמידי בלעם הם בעלי "נפש רחבה", שואפים לתענוגות "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו". כתב פי מברטנורא: "שאם לא היה (בלעם) רב-התאוה לא היה יועץ להפקיר בנות מואב לזנות, ואמרו, "בועל אתונו היה". (ועל חמדתו להון רב, ראה "תפארת ישראל", ס"ק קמ).

"רוח נמוכה". של הצדיקים, היינו **ענה יתרה**, כמו שמצינו אצל אברהם אבינו אמר "ואנכי עפר ואפר". אבל אצל בלעם, כאשר ה' בחן אותו ושאל אותו "מי האנשים האלה עמך?" (כב, ט), ענה, "בלק בן ציפור מלך מואב שלח אלי". חז"ל מפרשים שהתחצף לה' "אע"פ שאין אתה מכבדני... המלכים מבקשים אותי", ולכן הוסיף את התואר "מלך מואב", למרות שהיא שפת יתר. (במד"ר כ"ט).
וכן, בבוקר שאלו אותו שרי בלק מה אמר לו ה'. ענה: "מאן ה' לתתי להלוך **עמכם**" (כב, יג) המלה "עמכם" מיותרת. אלא רמז להם שהם אינם בדרגא הראויה שיתלווה אליהם. ובכן הם הבינו את הרמז "ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה" (כב, טו) הרי "רוח גבוהה" שלו. ("תפארת ישראל", ס"ק קלט).

"עין טובה". של אברהם, היינו שרוצה בטובת כל הבריות, וכמו שכתב הנצי"ב. (בפתיחה לספר בראשית).
וכן כתב "תפארת ישראל" (על פי"ב ס"ק פד) (בעל) "עין טובה - שמח בהצלחת חברו ואינו מקנאו ואינו דואג ואינו כועס". אבל בלעם בעל "עין רעה": "מקנא בחברו ודנו לכף חובה ומהרהר אחר הקב"ה ומסתפק ביסודות הדת" (שם, ס"ק צ"א).
וכן אמרו "אל תלחם את לחם רע עין" (סוטה לח): כלומר של הקמצן. ♦
וכן משה נהג בפלפול התורה "טובת עין" (נדרים לח). ♦ "התורם בעין רעה" (כתובות ק) ♦ מוכר, בעין רעה מוכר. (ב"ב סד): ♦ ומקרא מלא הוא: "ורעה עינך באחיך האביון". (דברים טו, ט).

על שאלה 5

למה חז"ל השוו את בלעם דוקא לאברהם, כי מדות אלו ראויים לכל בני אדם אפילו הם אינם בני ישראל. כי אם מדובר מה הן התכונות של תלמידי משה, הרי תלמידיו חייבים לקיים כל תרי"ג המצוות. ("תפארת ישראל", פי"ה ס"ק קלג)

על שאלה 6

כאן עיקר הנקודה של המשנה. ישנם בני אדם שהם חכמים וצדיקים, אבל בשלושת הנקודות הללו הם לקויים וחסרים. והמשנה מלמדנו כי מי שנכשל בשלושת התכונות הנ"ל, אין לו חיים לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, כי הוא סובל צער הלב כל הזמן. ולכן בקש רבא אפילו מתלמידיו (!) שייזהרו שלא יקבלו פעמיים גיהנם, גם בימי חיותם בעוה"ז, נוסף על עתידם אחרי מותם (פי' מברטנורא במשנתנו, ד"ה יורשים גיהנם).

תשובה לשאלה 7

מדוע יש הביטוי "מה בין תלמידיו... לתלמידיו". כי ודאי בפשוטו של דבר כולנו יודעים מי הוא הדומה אברהם, שהיה עוסק בגמילות חסדים ומלמד על אמונת יחוד הבורא. וכולם יודעים מי הם הדומים לבלעם המטונף בתאוות. ואין שום צורך להרבות דיבור על זה.

התנא של משנתנו רצה להחדיר לנו נקודה נוספת, חינוכית ועמוקה. אע"פ שאדם הוא תלמיד חכם גדול (כמו דואג ואחיתופל) ואע"פ שהבריות מעריצים אותו על פעולות רבות ויפות שעושה וחושבים שהוא שייך לאברהם, אבל אם הוא נכשל בגי' מדות הללו "עין רעה, רוח גבוהה ונפש רחבה", עלינו לדעת שהוא באמת תלמידו של בלעם וסופו שיתגלה קלונו ברבים וכולם יכירו פחיתותו.

אבל לאידך גיסא, גם מי שלעת עתה אין מעשיו דומים כלל לאברהם אבינו (אשר גם לעת זקנה הוא בעצמו שרת את האורחים, ושהיה מוכן לעבור ניתוח מכאיב בגיל מאה למען מצוה וכו'), אבל אם יש לו לאותו אדם גי' המדות הבסיסיות והשרשיות הנ"ל של "עין טובה, רוח נמוכה ונפש שפלה", הרי הוא כבר נמנה בין תלמידיו של אברהם, וסופו ללכת בדרכיו.

"אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו". (אבות, ה')